

TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ VE THINK-TANK ETKİSİ: DÜŞÜNCE KURULUŞU RAPORLARINDA TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ ALGISI

TURKISH-ARMENIAN RELATIONS: "THE THINK-TANK EFFECT"

Aslan Yavuz ŞİR

Avrasya İncelemeleri Merkezi Uzmanı
ayavuzsir@avim.org.tr

Özet: *Türk-Ermeni ilişkileri konusunda son yıllarda uluslararası alanda artan ilgi, konu hakkında yayımlanan raporlar ve makalelerin sayısı ve niteliğinde görülebilmektedir. Özellikle 2008 yılı Eylül ayında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Erivan'a yaptığı ziyaretin ardından gündeme gelen Türk-Ermeni yakınlaşması süreci, uluslararası alanda önemli derecede yankı bulmuştur. Türkiye ve Ermenistan arasında ilişkilerin normalleştirilmesi sürecinde yapılan görüşmeler birçok farklı alanda yürütülmektedir. Protokollerin Türk ve Ermeni yetkililerce imzalanması ise sürecin devamı açısından kritik önem teşkil etmektedir. Önümüzdeki süreçte uluslararası alandaki aktörlerin Türk-Ermeni ilişkilerine dair tavırlarını belirlerken göz önüne alacakları parametrelerin neler olabileceğini tanımlamaya çalışmak bir gereklilik haline gelmiştir. Bu araştırmada 2007 yılından bu yana uluslararası alanda Türk-Ermeni ilişkileri, Türk dış politikası, Türk-AB ve Türk-Atlantik ilişkilerinde Ermenistan konularında yayımlanmış raporlar ve makaleler incelenmiştir. Bu rapor ve makalelerde uluslararası toplum tarafından Türk-Ermeni ilişkileri konusunda önerilen politika seçenekleri ve muhtemel gelişmeler dikkate alınmış, temel bazı sorulara yanıt aranmıştır.*

Anahtar Kelimeler: *Türk, Ermeni, Think-Tank, Rapor*

Abstract: *The increase in the interest on Turkish-Armenian relations within the international realm can be seen through the numbers and properties of published articles and reports on this subject. Especially, the Turkish-Armenian rapprochement process being brought forward following President Abdullah Gül's visit to Yerevan in September 2008, has drawn serious attention within the international sphere. The negotiations held for the normalization of Turkey-Armenia relations has been conducted in many different areas. The protocols being signed by Turkish and Armenian authorities carries crucial importance for the continuing of this process. While*

the international actors are determining their attitudes regarding the Turkish-Armenian relations, attempting to identify what the parameters might be that they must venture has become a matter of necessity in the forthcoming process. In this research, reports and articles published from 2007 onwards on the Armenian issue within the scope of Turkish-Armenian relations in the international realm, Turkish foreign policy, Turkish-EU and Turkish-Atlantic relations has been examined. In these reports and articles, the international community's proposed policy options for Turkish-Armenian relations and prospective developments have been taken into consideration and replies to several essential questions have tried to be obtained.

Key Words: Armenians, Think-Tank, Report, Foreign Policy

Türk-Ermeni ilişkileri konusuna son yıllarda uluslararası alanda artan ilgi, konu hakkında yayımlanan raporlar ve makalelerin sayısı ve niteliğinde görülebilmektedir. Özellikle 2008 yılı Eylül ayında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Erivan'a yaptığı ziyaretin ardından gündeme gelen Türk-Ermeni yaklaşması süreci, uluslararası alanda önemli derecede yankı bulmuştur. Türkiye ve Ermenistan arasında ilişkilerin normalleştirilmesi sürecinde yapılan görüşmeler birçok farklı alanda yürütülmektedir. Protokollerin Türk ve Ermeni yetkililerce imzalanması ise sürecin devamı açısından kritik önem teşkil etmektedir.

Türk-Ermeni ilişkilerinde yaşanan gelişmelere ilişkin uluslararası alanda gösterilen bu yakın ilginin birçok sebebi bulunmaktadır. Dış politikada devletlerin eylemlerinin temel sebeplerini ise yalnızca ilgili aktörlerin tavır ve politikaları ile anlayabilmek ne kadar güç ise uluslararası alanda yaşanan bazı gelişmelerin Türk-Ermeni ilişkilerine etkisini de incelemek o kadar güç hale gelmektedir. Ancak önümüzdeki süreçte uluslararası alandaki aktörlerin Türk-Ermeni ilişkilerine dair tavırlarını belirlerken göz önüne alacakları parametrelerin neler olabileceğini tanımlamaya çalışmak bir gereklilik haline gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının temel hatları belirlenirken uluslararası alandaki belli başlı aktörlerin tepkilerinin ölçülmesi, bu politikalar ile uyumlu olunması amacıyla değil, oluşabilecek muhtemel tepkilerin önceden belirlenebilmesi ve buna göre Türkiye'nin çıkarlarının en iyi şekilde tespit edilebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırmada 2007 yılından bu yana uluslararası alanda Türk-Ermeni ilişkileri, Türk dış politikası, Türk-AB ve Türk-Atlantik ilişkilerinde Ermenistan konularında yayımlanmış raporlar ve makaleler incelenmiştir. Bu rapor ve

makalelerde uluslararası toplum tarafından Türk-Ermeni ilişkileri konusunda önerilen politika seçenekleri ve muhtemel gelişmeler dikkate alınmış, temel bazı sorulara yanıt aranmıştır. Raporda ele alınan beş temel husus şöyle sıralanmaktadır:

1. Soykırım İddialarının Tanınması
2. Toprak ve Tazminat Talepleri
3. Sınırların Açılması
4. İlişkilerin Normalleşmesi ve Önkoşullar
5. Dağlık Karabağ Sorunu

1. Soykırım İddialarının Tanınması

a. Türkiye'nin Tanınması

Söz konusu dönemde yayımlanan raporlarda göze çarpan en önemli noktalardan birisi, yayımlanan raporlar ve makalelerde sözde soykırımın Türkiye tarafından tanınması yönünde öneri, talep veya öngöründe bulunmaktan kaçınılmış olmasıdır. Bu konu Türk-Ermeni ilişkilerindeki en kritik sorun olarak kabul edilmektedir. Muhtemel hukuki, siyasi ve ekonomik sonuçlarının yanında psikolojik açıdan Türk-Ermeni yabancılaşmasının da en önemli nedenlerinden birisi sözde soykırımın tanınması olmuştur. Ermenistan devleti bu hedefi bir devlet politikası olarak kabul etmiştir.¹ Ancak sözde soykırımın Türkiye tarafından tanınması konusunda uluslararası alanda keskin bir kanaat oluşmadığı gözlemlenmiştir. Buna rağmen özellikle Hrant Dink'in öldürülmesi sonrasında Türkiye'de 200 kişi tarafından başlatılan Ermenilerden özür dileme imza kampanyası üzerinde durulmuş,² ancak bu konuda olumlu veya olumsuz herhangi bir fikir belirtilmemeye özen gösterilmiştir. Özellikle Uluslararası Kriz Grubu tarafından Nisan 2009'da yayımlanan raporda, bu imza kampanyası, Türkiye'de -Türk-Ermeni ilişkilerine dair tarihsel algılamalar ve bu konunun tartışılması aşamasında meydana gelen gelişmeler “dikkat çekici” olarak nitelendirilmiştir.³ Bunun dışında Türkiye'nin sözde soykırımı kabul etmesinin bazı AB ülkelerince, AB üyelik

1 *The Closed Armenia-Turkey Border: Economic and Social Effects, Including Those on the People; and Implications for the Overall Situation in the Region*, European Parliament- Directorate General External Policies of the Union, August 2007: “Since 1998, the Republic of Armenia, supported by the Armenian Diaspora, has made it a matter of state policy to strive for the international recognition of the events of 1915 as genocide.” (s.8)

2 *The Closed Armenia-Turkey Border*, s.8

3 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, International Crisis Group, Europe Report No.199, 14 Nisan 2009, ss.24-25

müzakerelerinde bir önkoşul olarak öne sürülmesi gerektiğini talep etmiş olmaları da TESEV'in Kasım 2008 tarihli raporunda dile getirilmiştir.⁴

b. Üçüncü Ülkelerce Tanınma

Ermenistan'ın uluslararası alanda Türkiye üzerinde baskı oluşturulması kaydıyla sözde soykırımın kabul ettirilmesine çalışılması konusunda Ermeni Diasporası'nın güçlü bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir.⁵ Uluslararası Kriz Grubu Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin gerilmesinin temelinde Amerikan Kongresi'nde kabul ettirilmesine çalışılan soykırım yasa tasarılarının bulunduğunu belirtmektedir. Kriz Grubu, Ermenistan'ın amaçlarından birisinin de gelecekte benzer suçların tekrarlanmasının önüne geçmek olduğunu iddia etmektedir.⁶

Diğer bazı rapor ve makalelerde, özellikle Robert Koçaryan'ın Devlet Başkanlığı görevine gelmesinin ardından Ermeni Diasporası tarafından soykırım suçlamalarının üçüncü ülke parlamentolarında kabul ettirilmesine yönelik girişimlerin arttığına dikkat çekilmektedir.⁷ Ayrıca Koçaryan'ın soykırımın uluslararası alanda tanınmasını Ermeni dış politikasının önceliği durumuna getirdiği de birçok raporda dile getirilmiştir.⁸ Diaspora'nın bu girişimlerinin temelinde, sözde soykırımı uluslararası bir karakter kazandırılmasının amaçlandığı ifade edilmektedir.⁹ Ayrıca bu durumun Türkiye'yi en rahatsız eden konulardan birisi olduğu da belirtilmektedir.¹⁰

c. Tarih Komisyonu Kurulması Konusu

2005 yılı Mayıs ayında, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın soykırım iddialarının araştırılması amacıyla bağımsız Türk ve Ermeni tarihçi ve uzmanlardan oluşacak bir komisyon kurulması önerisinde bulunması uluslararası alanda büyük ilgi uyandırmıştır. Konu hakkında yayımlanan makale ve raporlarda bu önerinin olumlu bir gelişme olarak yorumlandığı görülmüştür. Ayrıca Ermeni tarafının bu öneriye ilişkin birbirinden farklı ve çelişkili açıklamaları ile 1915 olaylarının uzmanlar ve tarihçiler tarafından araştırılmasını öngören tarafsız bir komisyonun kurulması

4 *Turkey-Armenia Relations: A Vicious Circle*, TESEV, Kasım 2008 s.33

5 *As Turkey and Armenia inch toward reconciliation both sides talk the talk, but can they walk the walk?*, German Marshall Fund, Ekim 2008, s.2

6 *As Turkey and Armenia inch toward reconciliation both sides talk the talk, but can they walk the walk?*, s.10

7 Görgülü, Aybars "Towards a Turkish-Armenian Rapprochement?", *Insight Turkey*, 2009, s. 22

8 *Noah's Dove Returns: Armenia, Turkey and the Debate on Genocide*, European Stability Initiative, Nisan 2009, s. 27

9 *Turkey-Armenia Relations: A Vicious Circle*, s.18

10 *Turkey-Armenia Relations: A Vicious Circle*, s.18

önerisine gösterdikleri muhalefet, çözüm sürecinde Türkiye'nin konumunu uluslararası alanda güçlendirmiştir.¹¹ İncelenen rapor ve makalelerde bu durum açıkça gözlemlenmiştir. ARI'nin (İspanya) yayımladığı raporda Ortak Tarih Komisyonu kurulması önerisinin sorunun çözümü açısından “herkeşçe de teyit edildiği gibi, Ortak Tarih Komisyonu kurulması önemli bir aşama” olarak nitelendirilmiştir.¹² Aynı raporda Türkiye'nin bu inisiyatifle uluslararası alanda Ermeni soykırım iddialarının tanınması çabalarının önlenmesini amaçladığı, bu sorunun “genişletilmiş bir kritik sorunlar paketi” içerisine dâhil edilerek çözülmesini savunduğu iddia edilmektedir.¹³

Ermenistan tarafı, komisyon kurulması konusunda olumlu bir tavır ortaya koymuş olsa da sürecin başında bu öneriye muhalefet ettiği bilinmektedir. Bu muhalif tutum, Ermeni soykırım iddialarının hâlihazırda bazı ülke parlamentolarınca tanınmış olması ve komisyon kurulması önerisine Ermenistan'ın olumlu cevap vermesinin söz konusu iddiaları yeniden tartışmaya açabileceği düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca, böyle bir komisyon kurulmasının ve bu komisyonun yapacağı çalışmaların, Ermeni ulusal kimliğine zarar vereceği de iddia edilmektedir. Buna rağmen, eğer söz konusu komisyon 1915 olaylarını inceleyecekse, komisyon kurulması fikrine temkinli yaklaşan Ermeni kamuoyu, 1915 öncesi dönemin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere yönelik politikasının da komisyon çalışmalarına dâhil edilmesi gerektiği yönünde fikirler öne sürülmüştür.¹⁴

Sonraki dönemde Ermeni tarafının bir karar değişikliği ile 1915 olaylarının incelenmesi amacıyla tarihçilerden oluşacak bir komisyon kurulması fikrine yönelik olumlu bir tutum takınması¹⁵ ise komisyonun yapacağı çalışmaların göz ardı edilmesi ihtimalini gündeme getirmektedir. Bu ihtimalin gündeme gelmesinin temelinde, Ermenistan'da komisyon kurulması önerisinin uluslararası alanda bu amaç doğrultusunda Ermenilere verilen desteği ve Ermenistan ile Diaspora'nın müteakip çabalarını engellemek amacı taşıdığı kanısının bulunduğu iddia edilebilir. Türkiye'nin bu konunun tarihsel araştırmanın konusu olduğu yönündeki ısrarı sürerken, Ermeniler soykırım iddialarının siyasi ve güncel bir sorun olduğuna vurgu yapmaktadır.¹⁶ Komisyon kurulması önerisinin açıkça reddedilmesi Ermeni iddialarını zedeleyeceğinden, Türkiye'nin bu önerisine karşın olumlu bir tavır takınılması zorunluluk haline gelmiştir. Nitekim Ermeni tarafı daha şimdiden Türk tarihçilerin soykırım iddialarını haklı gösteren önermelerde bulunmasının mümkün

11 Görgülü (2009) s. 22

12 *Turkey and Armenia Move to Bury the Hatchet*, ARI – Elcano Royal Institute, Mayıs 2009, s.6

13 *Changing Armenia-Turkish Relations*, s.2

14 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s.6

15 “Cooling Off”, *The Economist*, 27 Nisan, 2009
http://www.economist.com/daily/news/displaystory.cfm?story_id=13565679 Last Access: 12 Kasım, 2009

16 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s. 6

olamayacağı öne sürülerek, kurulacak komisyonun etkili ve objektif araştırma yürütemeyeceği iddia edilmektedir.¹⁷ 2008 yılı Temmuz ayında yaptığı bir konuşmada Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan Türkiye'nin tarih komisyonu kurması önerisine şüphe ile yaklaştığını ifade etmiş, taraflar arasında siyasi diyalogun kurulması ve ilişkilerin normalleştirilmesinin öncelikli olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca komisyonların ancak taraflar arasında karşılıklı siyasi ilişkilerin kurulması ile mümkün olduğunu vurgulamıştır.¹⁸

Birçok raporda ilişkilerin normalleşmesinin, ancak üçüncü ülkelerin Ermeni soykırımı iddialarını tanıması yönündeki çabalardan vazgeçilmesi ve sorunun tarihçiler, sivil toplum kuruluşları ve araştırma merkezlerine bırakılması ile mümkün olduğunun altı çizilmektedir:

*“Ermenistan Türkiye ile ilişkilerin kurulması için önkoşullar öne sürmekten vazgeçmeli ve 1915 Ermeni soykırımının tanınması konusunu dış politika gündeminin dışında bırakarak, konuyu Ermenistan ve Türkiye'deki tarihçiler ve sivil topluma bırakmalıdır.”*¹⁹

Görülmektedir ki Ortak Tarih Komisyonu kurulmasının olumlu sonuçlar doğuracağı genel kanısı yaygındır.²⁰ Uluslararası toplumun olumlu tepkisi²¹ ve kurulması halinde komisyonun çalışmalarına gönülden destek verilmesi çağrısı²² Ermeni tarafının tutumunu değiştirmesi ile sonuçlanmıştır.

2. Toprak ve Tazminat Talepleri

Türk-Ermeni ilişkilerinde soykırım iddiaları ile bağlantılı ve önem arz eden bir diğer konu da toprak ve tazminat talepleri sorunudur. Sorun, Diaspora ve Ermenistan Ermenilerinin, “tarihi Ermeni toprakları” olarak adlandırdıkları bölgelerden çıkarılarak mallarına zorla el konulduğu iddiası ile Türkiye'den tazminat ve toprak talep ediyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Özellikle Diaspora Ermenileri, yaşadıkları ülkelerde Türkiye Cumhuriyeti aleyhine hukuki yollara başvurarak vatandaşları buldukları ülkeler aracılığıyla Türkiye'yi toprak ve mal kayıpları dolayısıyla tazminat ödemeye zorlamaya çalışmaktadır. Son dönemde

17 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s. 30

18 *Turkey: Selected Foreign Policy Issues and U.S. Views*, Congressional Research Service Report for Congress US Congress Ağustos 2008, s.14

19 *Agenda for Armenian Foreign Policy 2009-2010*, Friedrich Ebert Stiftung & Analytical Centre on Globalization and Regional Cooperation, 2009, s. 22

20 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s, 30

21 European Parliament announced that it welcomed Turkish government's offer to establish a commission of historians for the examination of 1915 events. *Turkey-Armenia Relations: A Vicious Circle*, s.20; *The Closed Armenia-Turkey Border*, s.4

22 *The Closed Armenia-Turkey Border*, s. 27

Türk-Ermeni ilişkilerinde yaşanan gelişmeler dikkate alındığında, toprak ve tazminat taleplerinin ikili ilişkilerin geleceği açısından kritik öneme haiz bir konu olduğu birçok raporda da dile getirilmektedir.

Öncelikle, uluslararası alanda toprak ve tazminat talebi konusunun hukuki sonuçları ve sorunun temeline ilişkin ortak bir anlayış ile tutumun oluşmadığı görülmektedir. Ortak bir fikrin oluşmamış olması, öncelikle sorunun tarihsel temellerine ilişkin bilgi eksikliği ve ayrıca Türk-Ermeni ilişkilerinde son dönemde yaşanan gelişmelerle yakından ilgilidir. Türkiye ve Ermenistan'ı doğrudan bağlayıcılığı olmamasına rağmen Ermeni Diasporası toprak ve tazminat talebi konusuna doğrudan müdahil bir taraf konumundadır. Diaspora'daki bireysel veya örgütlü girişimler, Diaspora Ermenilerinin yaşadığı ülkelerde hukuki yollara başvurulması sebebiyle konuyu daha da belirsiz ve karmaşık hale getirmektedir.

Ele alınan raporların birçoğunda tazminat ve toprak talebi konusuna neredeyse hiç değinilmemiş olması dikkat çekicidir. Nitekim toprak ve tazminat talebi konusu hukuki çerçevede ve soykırım iddialarının bir uzantısı olarak ele alındığında, raporlarda bu iki hususun geçmiş dönük uygulanabilirliği olmadığına dikkati çekilmektedir:

“Soykırım Sözleşmesi geçmiş dönük uygulama içeren herhangi bir madde içermemektedir. Tam tersine, Sözleşme metni yalnızca söz konusu olayın taraflarına yönelik uygulanmak üzere ileriye dönük yaptırımları içermektedir. Yani, söz konusu olaylardan yola çıkarak herhangi bir birey veta devlete karşı Sözleşme'nin hukuki çerçevesine dayanarak hukuki, maddi talepler veya toprak talebi iddiasında bulunulamaz.”²³

Nitekim soykırım iddialarının hukuki olarak teyit edilmesi durumunda bile, taraflar geçmişe dönük değil, geleceğe dönük yükümlülükler altına girmektedir.²⁴ Böylece, Ermeni soykırımı iddialarının hukuki olarak tescillenmesinin Türkiye'ye hiçbir maddi yükümlülük altına sokmayacağı da ifade edilmektedir.

“Soykırım yasa tasarıları, soykırımın tanınması ile tazminat veya toprak imtiyazları arasında hiçbir bağlantı kurmamaktadır. Aslında, uluslararası alanda soykırımın tanınması yönündeki genel eğilim Türk devleti için hiçbir maddi doğurmamaktadır.”²⁵

Üçüncü ülke parlamentolarına sunulan soykırımın tanınması yasa tasarılarının toprak imtiyazları veya tazminat ödenmesi konularını içermediği de birçok raporda

23 Noah's Dove Returns, s. 22; Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders, s.14

24 Noah's Dove Returns, s. 22

25 Noah's Dove Returns, s. 22

vurgulanmaktadır.²⁶ Buna rağmen, Türkiye'nin soykırımın tanınması veya toprak ve tazminat talep edilmesi ihtimaline ilişkin endişesi devam etmektedir.²⁷ Bu endişesini teyit eder biçimde, Ermenistan devleti, Türkiye'nin doğu illerini Batı Ermenistan olarak niteleyen bağımsızlık bildirisine yapılan atıfları gözden geçirme veya yeniden düzenleme gibi bir çaba içerisine girmemiş, Ağrı Dağı ve diğer birçok sembolü Ermenistan Cumhuriyeti'nin ulusal simgeleri olarak kullanmaktan kaçınmamıştır.²⁸

Hukuki uygulama böyle iken, Diaspora'nın da soykırımın tanınması ve dolayısıyla tazminat ve toprak talebi yönündeki girişimleri de sürmektedir. Birçok raporda Diaspora'nın bu iki konudaki tavrının ve girişimlerinin yumuşamaya başladığı ifade ediliyor olsa da,²⁹ Ermeni Diasporasının bireysel ve örgütsel olarak homojen bir yapı oluşturmadığı da göz önüne alındığında farklı ülkelerde girişimler halen devam ettiği gözlemlenebilir.³⁰ Uluslararası Kriz Grubu raporunda da sözü geçen 2008 yılında Avrupa Parlamentosu'na sunulan karar tasarısı bu çabalara örnek gösterilebilir. Bu tasarıya göre Türkiye'den, Avrupalı bir devlete yaraşır biçimde Ermenilerin kayıplarını tazmin etmesi istenmektedir.³¹ 2000 yılında Amerikan Kongresi'ne sunulan bir başka tasarı da Türk dış politikasında benzer bir etki yaratmıştır.

Sonuç olarak, toprak ve tazminat taleplerinin karşılık bulması ihtimaline ilişkin genel kanaate bakıldığında zaten Türkiye'nin Ermeni soykırım iddialarını tanınması veya bu tanınmanın bir sonucu olarak herhangi bir tazminat yükümlülüğü altına girmesi ihtimaller dışındadır. Azalan eğilimlere karşın, Diaspora ve Ermenistan'ın Türkiye'yi uluslararası alanda soykırımın tanınması yoluyla baskı altına alma çabalarının, önümüzdeki dönemde Türk-Ermeni ilişkilerine etkisinin devam edeceği iddia edilebilir. Unutulmamalıdır ki Diaspora için soykırım konusu, toprak ve tazminat talepleri Diaspora kimliğinin en temel taşlarını oluşturmaktadır. Türk ve Ermeni otoriteleri ilişkilerin seyri boyunca, soykırım iddiaları da dâhil olmak üzere normalleşmeye dönük adımlar atabileceklerdir, ancak Diaspora'nın uluslararası alanda yukarıda bahsi geçen konularda etkinliği ve rolünün zayıflamış dahi olsa devam edeceği iddia edilebilir.

26 *Noah's Dove Returns*, s.23

27 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s.13

28 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s.14

29 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s.1

30 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s.13

31 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s.14

3. Sınırların Açılması

Raporlarda detaylı bir şekilde incelenen bir başka konu da, sınırların açılmasının her iki ülke açısından sonuçlarının ne şekilde olacağı konusudur. Bu konuda yapılan değerlendirmeleri Ermenistan ve Türkiye açısından ekonomik ve siyasi gerekçeler olarak sınıflandırmak mümkündür.

a. Ermenistan Açısından

-Gürcistan'a Bağımlılık

Birçok raporda izolasyonun Ermenistan'ı siyasi açıdan kırılgan ve bölgesel olarak Rusya'ya bağımlı hale de getirmiş olan ekonomisi üzerindeki yıkıcı etkisi ayrıntılı olarak incelenmiştir. İzolasyon sebebiyle Ermenistan'ın Gürcistan'ın Karadeniz'deki limanları ve demiryollarına bağımlı hale gelmiş olmasının, dünyanın geri kalanı ile ticaretine engel olduğu sıkça vurgulanmaktadır.

“Denize kıyısı olmayan, Gürcistan ve Karadeniz'deki limanları ve demiryollarına bağımlı durumdaki Ermenistan, Türkiye ile sınırın açılması durumunda Trabzon limanına erişim imkânına kavuşacaktır. Türkiye ile ticaret artacak ve günümüzde çok düşük seviyelerde kalan yatırımlar Ermenistan'a yönelik risk algısı azalacağından büyük artış gösterecektir.”³²

Tek taraflı bağımlılık Ermenistan'ın Avrupa ülkeleri ile ticaretinde nakliyat maliyetlerini büyük ölçüde arttırmaktadır. Ayrıca, dünya pazarlarına sınırlı erişim sebebiyle, Ermenistan'da üretime yönelik, rekabetçi ve gelişen bir iç Pazar yaratılamadığı vurgulanmaktadır. Ermenistan'ın ticaretinin %70'ini kuzey sınırlarından yapıldığı da ifade edilmektedir.

“Ermenistan, doğal ticari partneri olan Türkiye ile uzun zamandır sınırlarının açılmasını istemektedir, 2008 savaşı kuzeyde ülkenin ihracatının %70'inin yapıldığı kırılgan Gürcistan'a bağımlılığın ne kadar tehlikeli olduğunu göstermiştir. Ermeniler Ankara ile normalleşmenin Batılı ülkelere yeni bir kapının açılması ve Azerbaycan'daki rakiplerine karşı kazanılmış bir zafer olarak görmektedir.”³³

Kuzeyde Gürcistan liman ve demiryolları kullanılarak yapılan ticaretin taşıma maliyetleri yüksek, kapasiteleri ise düşüktür.

32 *Turkey and Armenia Move to Bury the Hatchet*, s.6

33 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s.3

“Kapalı sınırlı taşıma maliyetlerini arttırmış ve Ermenistan’ı Gürcistan’ın pahalı, düşük kapasiteli ve güvensiz demir yolu ve Karadeniz limanlarına bağlı kılmıştır. Sınırların açılması bu maliyetleri düşürerek seçenekleri arttıracaktır. Ambargoların kaldırılması ve demiryolu hattının açılması ile 75 ile 300 milyon dolar arasında bir tasarruf yapılması beklenmektedir.”³⁴

Ermenistan’ın Gürcistan limanları ve demiryollarına aşırı bağımlılığı maliyetlerin yanı sıra bölgesel gelişmeler karşısında savunmasız bıraktığı vurgulanmaktadır. Nitekim 2008 yılı Ağustos ayında Rusya ile Gürcistan arasında patlak veren çatışma sırasında Ermenistan’ın dış dünya ile bağlantısı sıcak çatışma sonlanıncaya kadar kopmuştur.

-Rusya’ya bağımlılık

Rusya’ya bağımlılığın giderek artması, Türkiye ile sınırının kapalı kalması sonucunda siyasi ve ekonomik açıdan Ermenistan’ı daha da kırılğan hale getiren bir başka önemli sorun olarak gösterilmektedir.³⁵

“Ermenistan yeniden-keşfedilen Türkiye kapısını Rusya’ya olan aşırı bağımlılığın karşı bir manivela olarak kullanabilir. Böyle bir girişim Rusya’nın Güney Kafkasya’da yakın zamanda güç ve etkisini sağlamaya yönelik girişimleri de göz önüne alındığında Ermenistan’ın kırılğan egemenlik ve bağımsızlığını koruması açısından da önemlidir.”³⁶

Rusya “bölgeyi etki altında tutabilmek için Ermenistan’a güveniyorken... Ermenistan da Rusya’yı muhasım çevresinde güvenliğin sağlayıcısı olarak görmektedir.”³⁷ Diğer yandan Ermenistan, Rus-Gürcü savaşında da görüldüğü gibi, Rusya’nın bölgedeki statükoyu koruma girişimlerinin bölgedeki kalkınma ve istikrarı olumsuz biçimde etkilemesinden dolayı, Ermenistan’ın Rusya’ya giderek artan bağımlılıktan rahatsızlık duymaktadır. Rusya’nın bölgedeki statükoyu, daha doğrusu Ermenistan üzerindeki izolasyonu ve Rus ekonomik desteğinin devamlılığını koruma yönündeki çabaları ve bu çerçevede süre giden bölgesel çatışmalar bölgede güvenliği tehdit ederken Ermenistan için de sorun oluşturmaktadır.

Ermenistan’ın Rusya’ya bölgesel izolasyondan kaynaklanan bağımlılığının yanında, farklı siyasi-stratejik sebeplerle de yakın ilişki içerisinde olduğunu söylemek

34 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s.28

35 *The Economist Report – Country Report*

36 *Changing Armenia-Turkish Relations*, Fokus Südkaukasus & Friedrich Ebert Stiftung, Ocak 2009, s.4

37 *Armenia, a Russian Outpost in the Caucasus?* by Gaidz Minassian, IFRI, Şubat 2008, s.4

mümkündür.³⁸ Sınırların kapalı olması, ülkeyi ekonomik ve siyasi açıdan kırılgan hale getirdiğinden, bölgesel güvenlik açısından Ermenistan riskli bir ülke konumundadır. Bu durum ülkenin özellikle son yıllarda yaşadığı iç siyasi sıkıntılarda da görülebilir. Benzer şekilde Azerbaycan, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesinden elde ettiği yüksek gelir ile askeri gücünü de arttırmaya başlamış, Ermenistan ise güçlü bölgesel rakibi karşısında savunma politikası açısından Rusya'ya yakın durmak durumunda kalmıştır. Tarihsel olarak Ermeni-Rus ilişkileri, bölgedeki diğer halklar ve devletlere kıyasla her dönemde yakın olmuştur. Ermenistan'ın günümüzde yürütülen bölgesel enerji ve ekonomik entegrasyon projelerinin dışında kalması Rusya'ya yukarıda bahsedilen alanlarda artan bağımlılığın bir sonucu olarak daha da derinleşmektedir. Ancak bu durum Rusya'nın Ermenistan'ın iç ve dış politikasına müdahil olmasını ve etki altında tutmasını da kolaylaştırmaktadır.

-Ekonomik Getiriler

Türkiye'nin aksine, Ermenistan'ın sınırların açılmasından yüksek ekonomik kazanç sağlayacağı ifade edilmektedir. Sınırların açılmasının Ermenistan'ın yüksek ticaret maliyetlerini azaltacağı ve Ermenistan'a iktisadi esneklik kazandıracığı değerlendirilmesi yapılmaktadır. Ambargonun sona erdirilmesi ve demiryolu hattının açılması ile Trabzon ve Mersin limanlarına erişim imkânı bulacak Ermenistan'ın bu sayede 75 ile 300 milyon dolar arasında tasarruf edebileceğine dikkat çekilmektedir.³⁹

Bazı raporlarda, sınırların açılması ile birlikte, Türkiye'den yatırım ve finansman akışının başlayabileceği vurgulanmaktadır.⁴⁰ Sınırın açılmasının bölgesel entegrasyon ve işbirliğini arttırarak risk algısını azaltacağı, dolayısıyla yatırımların artacağı ifade edilmektedir. Böylece ülke içerisindeki üretimin de dolaylı olarak yükseliş göstermesi beklenmektedir.⁴¹ Uluslararası Kriz Grubu sınırın açılması ile Türk şirketlerinin Ermenistan pazarına gireceği, böylece özellikle inşaat sektöründe maliyetlerin önemli ölçüde azalacağı tahmininde bulunmuştur. 1997 yılında 30 milyon dolardan 2007 yılında 120 milyon dolara çıktığı tahmin edilen ticaret hacminin sınırların açılması ile 300 milyon dolara yükseleceği öne sürülmektedir.⁴² Elektrik enerjisi satışı 2008 yılında hâlihazırda başlamıştır. Ayrıca Ermenistan'ın sınırların açılması ile birlikte demiryolu ve enerji sektörlerinde yeni partnerler bulabileceği, böylece ticari güvenliğini sağlayarak "Türk tehdidi" ihtimalinin azalacağı iddia edilmektedir.⁴³

38 *Armenia, a Russian Outpost in the Caucasus?*, ss.7-12

39 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s.28

40 *Turkey and Armenia Move to Bury the Hatchet*, s.6

41 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s.28

42 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s.28

43 *Armenia and Turkey: A Door Opens Slowly*, ss.1-2

Avrupa Parlamentosu tarafından hazırlatılan bir rapor sınırların açılması ile Türkiye'den yapılan ihracatın artabileceği beklentisinin aksine Ermenistan'ın Türkiye'ye ihracatının 14 kat artarken, Türkiye'den yapılan ithalatın ise yalnızca 2,6 kat artış göstereceğine dair değerlendirmelere yer vermektedir.⁴⁴ Aynı raporda elektrik, metal üretimi, tekstil ve ağır eşya endüstrilerinde canlanma ihtimali olabileceği de iddia edilmektedir.⁴⁵ Gayri Safi Milli Hâsıla'nın % 0.67 ve ödemelerin % 0.28 yükseleceği ifade edilirken, 1500 yeni iş yaratılacağı öngörülmüştür. Kişi başına düşen milli gelirin % 0,5 ve vergi gelirlerinin % 1.16 artacağı beklenmektedir. Buna göre sınırların açılmasından itibaren 5 yıl içinde ülke ekonomisinin % 2,7 büyümesi beklenmektedir.⁴⁶

Sınırın açılmasının Ermenistan üzerindeki muhtemel olumsuz etkileri de birçok raporda dile getirilmiştir. Öncelikle sınırların kontrolsüz bir şekilde açılması halinde Ermenistan'daki küçük ölçekli Ermeni üreticilerinin rekabetten olumsuz şekilde etkilenebilecekleri ifade edilmiştir.⁴⁷ Ayrıca Ermeni nüfusunun oluşacak yeni ve daha kötü ekonomik koşullardan zarar görmemek için dışa göç etme ihtimalinin de bulunduğu belirtilmektedir.⁴⁸

-Siyasi Etkileri

Siyasi açıdan Ermenistan kırılgan bir ülke olarak değerlendirilmektedir. Bağımsızlıktan sonra ve özellikle son yıllarda, yalıtılmışlık sebebiyle içinde bulunduğu ekonomik buhranın da etkisi ile Ermenistan kritik iç siyasi çekişmelere sahne olmaktadır.⁴⁹ Kırılgan siyasi yapısı, Ermenistan'ın dış politikada çok-yönlü politikalar izlemesinin önünde bir engel olarak değerlendirilirken, aynı zamanda Rusya'ya olan siyasi ve ekonomik bağımlılığını da arttırıcı bir faktör olarak yorumlanmaktadır. Bu sebeple Ermenistan'ın bölgesel konumu ve itibarının, ülke üzerinde artan Rus etkisince gölgelendiği belirtilmektedir. Ermenistan ve Azerbaycan arasında uzun süredir en kritik sorun olma özelliği taşıyan Dağlık Karabağ sorunu ise taraflar arasında müzakerelerin ancak üçüncü ülke arabuluculuğuyla (Rusya) yürütülebilmektedir. Bölge üzerinde etki sahibi olmak veya etkinliğini korumak peşinde olan Rusya ve Batılı devletlerarasındaki bu rekabet, başta Dağlık Karabağ olmak üzere bölgesel sorunların çözülmesi ihtimalini azaltmaktadır.

44 *The Closed Armenia-Turkey Border*, s.12

45 *The Closed Armenia-Turkey Border*, s.12

46 *The Closed Armenia-Turkey Border*, ss.13-14

47 *The Closed Armenia-Turkey Border*, s.3

48 *The Closed Armenia-Turkey Border*, ss.14-15

49 *Changing Armenia-Turkish Relations*, s.4

İncelenen raporlarda Türkiye ile sınırların açılmasının Ermenistan için bir dış politika önceliği olduğu değerlendirildiği göze çarpmaktadır. Bunun öncelikli sebeplerinden birisi Türkiye'nin Ermenistan açısından doğal bir ticari partner olarak görülmesidir.⁵⁰ Ayrıca Türkiye ile sınırın açılması halinde Ermenistan'ın bölgedeki güçlü rakibi Azerbaycan karşısında önemli derecede güç kazanabileceğinden bahsedilmektedir. Buna göre, sınırın açılması ve bundan elde edilecek kazanımlar Ermenistan hükümetine öncelikli bir dış politika sorununun çözülmesi aşamasında büyük avantaj kazandırması itibarıyla iç siyasette önemli bir kazanım olacaktır.⁵¹ Ermenistan'ın iç politikada daha istikrarlı bir yapıya kavuşmasının bölgede güvenlik ve istikrarın sağlanması açısından olumlu bir gelişme olacağı da kaydedilmektedir.⁵²

b. Türkiye Açısından

-Ekonomik Etkileri

İncelenen raporların neredeyse hiçbirinde Türkiye'nin kapalı sınırlardan doğan ekonomik kaybına ilişkin bir değerlendirmeye rastlanmamıştır. Türkiye Güney Kafkasya'da bölgesel enerji ve ekonomik entegrasyon projelerine öncülük ediyor olsa da, Ağustos 2008'deki çatışma bu projelerin bölgedeki muhtemel çatışmalar ve istikrarsızlıklar karşısında ne kadar kırılgan olduğunu da ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple özellikle son dönemde Ermenistan, gelecekteki muhtemel bölgesel projelerde alternatif bir partner olarak sunulmaktadır.⁵³ Ayrıca ilişkilerin normalleşmesinin bölgeye istikrar ve güvenlik getireceğine vurgu yapılmakta, bunun da bölgedeki işbirliği seçeneklerini arttırabileceği ifade edilmektedir. Böylece, Türkiye'nin ilişkilerin normalleşmesine ilişkin çabalarının dolaylı bir şekilde ekonomik kazançlar getireceği de belirtilmektedir.

İncelenen raporlarda Ermenistan'ın aksine Türkiye'nin sınırların açılması ile elde edeceği kazanımların daha kısıtlı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Göze çarpan ilk değerlendirme, ekonomik açıdan Türkiye'nin elde etmesi muhtemel kazanımların ülke genelinden ziyade daha bölgesel etkileri olacaktır. Sınırların açılması ile birlikte Türkiye'nin özellikle doğu bölgelerinin tarım, turizm ve enerji sektörlerinde olmak üzere olumlu bir şekilde etkileneceği varsayılmaktadır. Raporlarda Ermenistan'ın Doğu Anadolu bölgesine üretilen fazla elektrik ve tarımsal ürünleri ihraç edebileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır.⁵⁴ Sovyetler

50 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s. 4

51 *Changing Armenia-Turkish Relations*, s.1

52 *The Closed Armenia-Turkey Border*, s.3

53 *Agenda for Armenian Foreign Policy*, s.37

54 *Changing Armenia-Turkish Relations*, s.4

Birliği döneminde Ermenistan'dan Türkiye'ye elektrik ihracatı yapıldığı bilinmektedir. Özellikle Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Eylül 2008'de Erivan'a yaptığı ziyaret sırasında Türkiye Ermenistan'dan elektrik satın alma niyetini beyan etmiştir, günümüzde söz konusu elektrik alımına ilişkin müzakereler sürmektedir. Ermenistan'ın Türkiye'ye yıllık 1,5 milyar kw/s elektrik arzı yapması ve bu miktarın gelecekte 3,5 milyar kw/s'e çıkmasının beklendiği ifade edilmektedir. Ancak şimdiye kadar Nisan 2009'da başlaması planlanan elektrik arzı konusunda kayda değer bir gelişme gerçekleşmemiştir.

Raporlarda sınırların açılmasının Türkiye açısından bir diğer ekonomik getirisinin turizm sektöründen gelebileceği kaydedilmektedir.⁵⁵ Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinin, aralarında yakın zamanda restore edilmiş olan Ahdamar adasındaki Surp Haç Ermeni Kilisesi, Van'ın Edremit ilçesindeki "Kız Kilisesi" ve Ani harabelerinin de olduğu birçok Ermeni tarihi site alanlarına ev sahipliği yaptığı belirtilmektedir.⁵⁶ Sınırların açılması ile birlikte Ermeni turistlerin bu bölgeleri ziyaret için Türkiye'ye gelmeleri beklenmektedir ki böylece bölgede ekonomik açıdan bir canlanma olacağı varsayılmaktadır.⁵⁷ Tarihsel sebeplerden Ermeniler bu bölge ve Adana (ki burası Kilikya Krallığı'nın kurulduğu topraklar olarak geçmektedir) gibi illeri Ermeni tarihsel kimliği açısından büyük öneme sahip bölgeler olarak görmektedir. Aslen benzeri iddialar toprak taleplerinin de temelini oluşturmaktadır. Ancak sınırların açılmasının toplumlar arasındaki diyalogu arttırması açısından Türkiye'nin de Ermeni kamuoyuna erişimini sağlayacağı iddia edilmektedir.

Üçüncü olarak, sınırların açılması ve ambargonun kalkması ile Ermenistan'daki düşük üretim maliyetlerinin Türk üreticileri bu ülkeye yatırım yapmaya sevk edebileceği iddia edilmektedir.⁵⁸ Ekonomik açıdan bu tür bir gelişmenin Türk yatırımcıları Ermenistan'daki yatırım olanaklarını kullanmaya ve Ermeni pazarında Türk ürünlerini pazarlamaya itebileceği ifade edilmektedir. İzolasyon ve yüksek ithalat maliyetleri sebebiyle Ermeni tüketicilerin alternatif ve daha ucuz ürünlere ilgi göstereceği göz önüne alındığında Türk üreticilerin Ermenistan pazarından büyük ölçüde yararlanabileceği belirtilmektedir.

Türkiye açısından bir başka ekonomik ve stratejik kazanımın, sınırların açılması halinde Türkiye'nin ticaret koridoru rolünün güçlenmesi olacağı kaydedilmektedir.⁵⁹ Buna göre sınırların açılması ile başta Trabzon ve Mersin olmak üzere Türk limanlarının uluslararası ticarete rekabet gücünün artacağı, bölge şehirlerinin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunacağı ve Gürcistan

55 *Armenia and Turkey: A Door Opens Slowly*, s.1

56 *Towards a Turkish-Armenian Rapprochement*, s.29

57 *The Closed Armenia-Turkey Border*, s.3;

58 *The Closed Armenia-Turkey Border*, s.3

59 *Closed Armenian-Turkish Border*, s.3

limanları karşısında avantaj elde edeceği iddia edilmektedir.⁶⁰ Ayrıca sınırların açılması ile Türkiye'nin daha yoğun bir kuzey-güney ve doğu-batı ticari etkinliğe kavuşacağı belirtilmektedir.⁶¹ Arpaçay sınır kapısında oluşacak ekonomik hareketliliğin Kars, Iğdır, Trabzon ve Erzurum'daki yerel nüfusun ekonomik kalkınmasına olumlu etkileri olacağı iddia edilmektedir.⁶²

-Siyasi Etkileri

Türkiye'nin siyasi kazanımları açısından birçok raporda detaylı analizlere yer verilmiştir. Türkiye'nin sınırların açılması konusunda en önemli motivasyonlarından birisinin, özellikle Ağustos 2008 sonrasında bölgedeki dondurulmuş çatışmaların yeniden alevlenerek bölgedeki güvenlik, istikrar ve işbirliğinin bozulması ihtimalinin gündeme geldiği Kafkasya'da güvenliğin pekiştirilmesi olacağı iddia edilmektedir. Nitekim birçok raporda Kafkasya'ya yönelik daha müdahil ve esnek bir yaklaşımın gerekliliğini anlayan uluslararası kamuoyunun Türkiye'nin potansiyel rolünün farkına vardığı ifade edilmektedir. Gürcistan ile Rusya arasında patlak veren çatışma ve Türkiye'nin dış politikada "komşularla sıfır sorun"⁶³ yaklaşımını benimsemesi ile birlikte Türkiye Ermenistan arasındaki yakınlaşma sürecinin bölgenin güvenleştirilmesi açısından kritik öneme sahip olduğu değerlendirilmesi göze çarpmaktadır. Bu sebeple Türkiye'nin yakınlaşma sürecinde benimsediği siyasi motivasyonların incelenmesinin önemine dikkat çekilmektedir.

İncelenen raporlarda Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri, üyelik süreci ve Batı ile ilişkilerinin Ermenistan ile yakınlaşma sürecinde etkili olduğu ifade edilmektedir. Nitekim komşularla sınırların açık olmasının Avrupa Birliği üyeliği kriterlerinden birisi olduğunun altı çizilmiş,⁶⁴ ancak AB'nin Güney Kıbrıs'ı üyeliğe kabul ederken söz konusu kriterin ihlal edilmiş olduğu dikkate alınmamıştır. Daha geniş çerçevede değerlendirildiğinde Türkiye'nin Kafkasya'da etkin ve müdahil bir rol oynamasının Avrupa nezdinde itibar kazandıracacağı ve üyelik müzakereleri sürecinde elini güçlendireceği vurgulanmıştır.⁶⁵ Sınırların açılmasının Türkiye'ye, Batılı ülkelerin baskıları ve Diaspora'nın Türkiye'yi baskı altına almak için yürüttüğü çalışmaların uluslararası alanda yarattığı krizlerden rahatlama sağlayacağı iddia edilmektedir.⁶⁶ Bazı raporlarda Ermenistan ile yakınlaşma

60 *Closed Armenian-Turkish Border*, s.17

61 *Closed Armenian-Turkish Border*, s.18

62 *Closed Armenian-Turkish Border*, s. 16; *Towards a Turkish-Armenian Rapprochement*, s. 29

63 *Turkey and Armenia Move to Bury the Hatchet*, s.6

64 *Turkey and Armenia Move to Bury the Hatchet*, s.1

65 *The Dynamics of Change in the Southern Caucasus*, s. 3

66 *Changing Armenia-Turkey Relations*, s.4

sürecinin “Türkiye’nin komşuları ile tarihsel sorunlarını gündemine alması için dış baskıya gerek olmadığı yönündeki duruşunu da güçlendireceği, böylece 1915 olaylarının uluslararası alanda soykırım olarak nitelendirilmesinin de önüne geçebileceği” dahi öne sürülmektedir.⁶⁷ Ayrıca Türk-Ermeni yakınlaşmasının Avrupa Birliği içerisinde Türkiye yanlısı ülkelerin Türkiye için alternatif üyelik seçeneklerini savunan ülkeler karşısında konumunu güçlendireceği ifade edilmektedir.⁶⁸ Sınırların açık olmasının Türkiye için çok önemli bir reform olarak görüleceği de belirtilmektedir. Ancak Türkiye’nin üyeliğine karşı çıkan ya da alternatif üyelik seçeneklerin gündeme getiren ülkelerin bu muhalefetlerini birçok farklı faktöre dayandırdıklarının altı çizilmelidir.

Türkiye’nin siyasi kazanımlarına ilişkin bir başka değerlendirme ise sınırların açılmasının enerji ve ticaret alanlarında alternatif iletişim ve ulaşım yolları yaratacağının öngörülmesidir. Buna göre sınırların açılması ile hâlihazırda faaliyet gösteren enerji nakil koridoru, alternatif koridorların açılması ile bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi yoluyla daha güvenli hale gelecektir.⁶⁹ Bölgesel entegrasyonun ülkeler arasında çatışmaların önlenmesi ve diyalog ortamının hazırlanması açısından önemli bir iletişim kanalı açacağı öngörülmektedir. Kafkasya’da güvenlik inşası sürecinin Türk-Ermeni yakınlaşması ile güçlendirileceği,⁷⁰ sınırların tanınmasını teşvik edeceği ve Türk-Ermeni ilişkilerinde ötekileştirmenin ortadan kalkacağı varsayılmaktadır.⁷¹ Bölge güvenliği ile doğrudan bağlantısı olmayan bir başka görüşe göre ise sınırların açılması ile Türkiye’nin doğu bölgelerindeki Kürt sorunu ile ilgili olumsuzlukların da giderilebileceği ifade edilmişse de Türk ulusal güvenliği açısından büyük öneme haiz böyle bir konunun Türk-Ermeni yakınlaşması ile bağlantısı açık bir şekilde kurulamamıştır.⁷²

4. İlişkilerin Normalleştirilmesi ve Toprak Bütünlüğünün Tanınması

Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecinde en kritik sorunlardan birisi de karşılıklı sınırların tanınması ve toprak bütünlüğü konusu olmuştur. Sorun Türkiye’nin doğu bölgesine ilişkin olarak “Batı Ermenistan” ifadesini kullanan Ermenistan’ın Bağımsızlık Bildirisi’ne yapılan resmi atıf ve “Ağrı Dağı” gibi sembollerin Ermeni ulusal sembolleri arasında yer almasından kaynaklanmaktadır. Türkiye’nin bu konudaki tedirginliği Ermenistan’ın “Türkiye ile Ermenistan

67 *Towards a Turkish-Armenian Rapprochement*, s.3

68 *Towards a Turkish-Armenian Rapprochement*. s.3

69 *Breaking the Vicious Circle*, TESEV & Caucasus Institute, April 2009, s.10

70 *Breaking the Vicious Circle*, ss.14–15

71 *Closed Armenia-Turkey Border*, s. 25

72 *Changing Armenia-Turkish Relations*, s.3

arasındaki sınırı düzenleyen ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nce imzalanmış olan 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'nın resmi olarak tanınmasından kaçınıyor olması" ile daha da derinleşmektedir.⁷³ Gazeteci Nursun Erel'in Aralık 2006'da dönemin Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan ile yaptığı röportaj Ermenistan devlet görevlilerince gayri resmi olsa da açık bir biçimde Kars Antlaşması'nın nasıl reddedildiğini gözler önüne sermiştir. Oskanyan şöyle demiştir.

“Şahsi kanaatimce Kars Antlaşması halen yürürlüktedir, çünkü Ermenistan Sovyetlerin imzaladığı anlaşmaların mirasçısı durumundadır. Herhangi bir antlaşma resmi olarak geçersiz sayılmadıkça veya yenilenmedikçe yürürlükte kalmaya devam eder. Ancak sorun şu ki antlaşma Türk tarafınca ihlal edilmiştir. Bir hukuk uzmanının bu antlaşma ve uygulanışını incelemesi durumunda, söz konusu anlaşmanın gereçli olduğuna dair bir yargıya varacaklarını zannetmiyorum. İhlal Türk tarafınca Ermenistan ile sınırın kapatılması ile yapılmıştır ve bu Kars antlaşmasının da ihlali anlamına gelmektedir.”⁷⁴

Aslında, Kars Antlaşması geçmişte yapılmış anlaşmaların geçersiz sayılacağına ve Türkiye'nin tanımadığı hiçbir belgenin geçerli sayılmayacağına hükmetmektedir. Bu bağlamda Kars Antlaşması ile Ermenistan, SSCB, Azerbaycan ve Gürcistan ile birlikte Sevr Antlaşması'nı tanımadıklarını resmi olarak teyit etmişlerdir. Ayrıca Kars Antlaşması'nın herhangi bir maddesi, sınırların kapanması halinde antlaşmanın geçersiz sayılacağı şeklinde yorumlamak mümkün değildir, çünkü Ermenistan hükümeti de bugüne kadar resmi olarak antlaşmanın ihlal edildiği veya geçersiz sayıldığına dair herhangi bir bildiriye bulunmamıştır ki bu da antlaşmanın halen yürürlükte olduğunu kanıtlar niteliktedir.

İncelenen raporlarda, Ermenistan'ın ilişkilerin önkoşulsuz olarak normalleştirilmesi yönündeki istek ve ısrarına rağmen,⁷⁵ Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tanınması, Karabağ ve soykırım iddiaları konusundaki hassasiyetinin devam ettiği belirtilmektedir. Raporlardan bazıları Ermenistan'ın ilişkilerin önkoşulsuz normalleştirilmesi yönündeki talebinin, aslında Türkiye'nin soykırım iddialarını kabul etmesi yönünde ısrarcı olunmayışına işaret ettiği iddia edilmektedir.⁷⁶ Ancak ne Ermeni hükümeti ve de Diaspora'nın soykırım iddialarının tanınmasını sağlamak politikasından vazgeçme gücü ve niyeti bulunmadığı herkesçe bilinmektedir. Açıkçası, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin “önkoşulsuz” normalleştirilmesi talebi soykırım iddialarının tanınması şartını değil, Karabağ sorununu içermektedir ki Ermeni hükümeti hem uluslararası

73 Ömer Engin Lütem, “Facts and Comments” *Review of Armenian Studies*, Number 10, Volume 4 – 2006

74 “Interview with Vartan Oskanian” by Nursun Erel - TNA/Yerevan, *The New Anatolian*, 4 Aralık 2006

75 *Agenda for Armenian Foreign Policy*, s. 35; *Noah's Dove Returns*, s.1

76 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s.6

alandan hem de bölgede bu sorunun çözüme kavuşturulması şartı ile kapana kısıtılmıştır.

Bu çalışmada ele alınan raporlarda ilişkilerin normalleştirilmesi sürecinde önkoşul sorununun nasıl çözüleceğine dair ortak bir görüşe rastlanmamaktadır. Bazı raporlarda karşılıklı güven inşası ve taraflar arasında normal ilişkiler kurulması önünde engel oluşturan sorunların çözümünde, Türkiye'nin Karabağ sorununda olduğu gibi önkoşullar koymaktan vazgeçmesi gerektiği iddia edilmektedir.⁷⁷ Ancak, Türk dış politikasında son dönemde yaşanan değişimin normalleşme sürecinde önkoşullardan vazgeçilmesini sağlayabilecek kritik bir gelişme olacağı öngörüsünde bulunulmuştur.⁷⁸ Nitekim yakın zamanda imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulması" ve "Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Geliştirilmesi" başlıklı protokoller Türkiye'nin önkoşul sorununu aşmak adına gösterdiği çabaların bir sonucu olarak görülmektedir. Yine de Türk hükümeti Karabağ sorununun ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki müzakere sürecinin protokollerin onaylanması sürecinde göz önünde bulundurulacağına dair açıklamaları dikkate alınmalıdır. Yani Türkiye protokollerin onaylanması sürecinde dolaylı önkoşullar koyma hakkını saklı tutmaktadır. Ermenistan tarafının Kars Antlaşması'nın geçerliliğini yeniden teyit etmiş olması da, ikna edici olmaktan uzak olsa da protokollerin imzalanması sürecinde etkili olmuş görünmektedir.

Diğer bazı raporlarda normalleşme sürecinin başarılı olması için her iki tarafın da karşılıklı imtiyazlar vermesi ve üçüncü ülkeler ile ilişkileri ilgilendiren önkoşullar koymaktan vazgeçmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁷⁹ Raporlardan birçoğu normalleşme sürecine olumlu yaklaşımın gerekliliği ve Türkiye'nin önkoşul koyma seçiminin önemine işaret etmişlerdir. Ancak, Ermenistan'ın da "Türkiye'nin toprak bütünlüğünü 1921 Kars Antlaşması ile belirlendiği şekliyle tanıdığını açıkça deklare etmek suretiyle Türkiye toprakları üzerinde herhangi bir hak talebinde bulunmadığını" göstermek gibi kendisine düşen sorumlulukları yerine getirmesi gerektiği öne sürülmektedir.⁸⁰ Böyle bir yaklaşımın Türk hükümetini 1915 olaylarına daha esnek bir yaklaşım geliştirmesine yardımcı olacağı iddia edilmiştir.⁸¹

İncelenen raporların çoğunluğu protokollerin imzalanmasından önce yayımlanmıştır. Önkoşullar ve toprak bütünlüğünün tanınması konuları diplomatik

77 *Forward to the Past: Russia, Turkey and Armenia's Faith*, The Armenian Center for National and International Studies, s.2

78 *Agenda for Armenian Foreign Policy*, s.35

79 *Breaking the Vicious Circle*, s.15; *Agenda for Armenian Foreign Policy*, ss. 22–23

80 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s. 6

81 *Armenia and Turkey: A Door Open Slowly* s.1

ilişkilerin başlatılması sürecinde tarafların hareket tarzlarının anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Söz konusu raporlarda önkoşul konusunda farklı görüşlerin var olması, normalleşmesi sürecinin bu sorundan nasıl etkileneceğinin tahmin edilememesinden kaynaklanmaktadır. Sonuçta, her iki taraf karşılıklı imtiyazların gerekliliğine ikna olmuşsa da dolaylı önkoşulların süreci etkileyen faktörler olarak gündemde kalmaya devam edecekleri söylenebilir.

5. Dağlık Karabağ Sorunu

Dağlık Karabağ sorunu, Türk-Ermeni sınırının kapalı kalmasının da temelinde yatan en kritik konulardan birisi olmaya devam etmektedir. Türk-Ermeni sınırı, Ermeni-Azeri çatışması sırasında Karabağ'ın ve yedi vilayetin işgal edilmesi sonrasında Azerbaycan'a destek amacıyla Türkiye'nin tek taraflı uyguladığı bir yaptırım sonucu kapanmıştır. Çatışma Azerbaycan topraklarında cereyan etmişse de Türkiye sert bir şekilde tepki vermiştir. Günümüzde Ermenistan ve Azerbaycan, AGİT Minsk Grubu arabuluculuğunda Karabağ sorununun çözümünü müzakere etmektedir.

İncelenen raporlar Türkiye'nin Karabağ sorununa müdahil olmasına ilişkin farklı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Türkiye'nin soruna dolaylı bir şekilde müdahil olmaktan vazgeçmesine (böylece sınırların açılması ve ilişkilerin normalleşmesine) dair Ermeni taleplerine vurgu yapılmaktadır.⁸² Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki bir sorun olarak görülen Karabağ sorununun ilişkilerin normalleştirilmesinden ayrı tutulması gerektiği iddia edilmektedir.

Türkiye'nin dolaylı bir şekilde müdahil olma rolüne ilişkin genel kanıya rağmen, birçok raporda Türkiye'nin soruna daha aktif ve daha tarafsız bir şekilde müdahil olması gerektiği de belirtilmektedir.⁸³ Uluslararası Kriz Grubu, Türkiye'nin "askerlerin çekilmesi, barış gücünün yerleştirilmesi ve göçmenlerin yerleşimlerine dönmesi gibi alanlarda... kapsamlı barış sürecinin bir parçası" olması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁴ Türkiye'nin ilişkilerin normalleşmesi sürecinde Karabağ sorununa atıfta bulunuyor olması ve bunu dolaylı bir önkoşul olarak kullanması, aslında Türkiye'nin barış sürecine katılımının da bir göstergesidir.⁸⁵ Nitekim bazı raporlarda Türkiye'nin taraflar arasında arabuluculuk yapma niyeti taşıdığı ve Türkiye'nin Kafkasya'da İstikrar ve İşbirliği Platformu girişiminin de sorunun çözümüne ilişkin aktif bir müdahale olarak görülebileceği iddia edilmiştir.⁸⁶

82 *The Closed Armenia-Turkey Border*, s.7; *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s.6

83 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s.7

84 *Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders*, s.7

85 *Turkey and Armenia Move to Bury the Hatchet*, s.3

86 *Towards a Turkish-Armenian Rapprochement?* s.24

Ermenistan tarafının işgalci durumda olduğu ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874, 884 numaralı kararları ve uluslararası hukukun genel prensiplerine uyması gerektiğinin" altı çizilmektedir.⁸⁷

Sonuç

Hem Ermenistan hem de Türkiye kendi çıkarları açısından uygun olan bir yaklaşma sürecine girmeyi talep ettiklerinden ve bu konuda imtiyaz vermekten kaçınmaları sebebiyle ilişkilerin normalleşmesi seçeneği uzun süredir göz ardı edilmektedir. Peki, bugün ne değişmiştir? Türk-Ermeni ilişkilerinin geleceğine dair Think-Tank görüşleri, yaklaşma sürecine ilişkin üç temel faktöre değinmektedir. Birincisi, Gürcü-Rus çatışması bölgenin kırılğan olduğunu ve statükonun korunmasının artık devam ettirilebilir bir seçenek olmadığını göstermiştir. Ermenistan'ın Dağlık-Karabağ stratejisi, Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkileri ve Rusya ile ittifakı, bölgedeki dinamiklerin değişmemesine bağlıdır. Azerbaycan'ın artan ekonomik ve askeri gücü ile Türkiye'nin bölgede daha aktif bir ol üstlenmesi Ermenistan'ın "Karabağ sorununun kendi başına çözülmesini"⁸⁸ beklemesine imkân tanımamaktadır. Ağustos 2008'deki çatışma Ermenistan'ı adım atmaya ve bölgede daha aktif bir politika gütmeye zorlamıştır. Türkiye de gelecekte patlak vermesi muhtemel çatışmaların önlenmesi amacıyla bölgede aktif rol alarak sorunlara doğrudan eğilmenin gerekliliğinin farkına varmıştır.

İkinci olarak, uluslararası toplum her iki tarafı da ilişkilerin normalleştirilmesi için ikna etme çabası içerisine girmişlerdir. Rusya ile yakın işbirliği Türkiye'ye bölgenin en etkili devletinin desteğini sağlamış görünmektedir. Diğer yandan, Amerikan Devlet Başkanı Barak Obama'nın göreve başlaması ile birlikte Ermeni tarafı da ABD'nin teşviki ile bölgede alternatif seçenekleri değerlendirmeye başlamış izlenimi vermektedir. Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan'ın iç politikadaki hassasiyetleri kendisini uluslararası alanda kazanılacak bir başarı ile Ermenistan kamuoyunu ikna etmeye zorlamaktadır. Bu ise ancak Ermeni hükümetine uluslararası alanda verilen destek ve bu desteğin Ermenistan halkına ekonomik açıdan yansıtılması ile mümkün görünmektedir. Nitekim Ermenistan'ın bölgede alternatif politikalar izlemeye yönelme zorunluluğu da incelenen raporların çoğunluğunda yoğun bir biçimde işlenmiştir.

Üçüncü olarak Türkiye'nin dış politikada benimsediği yeni tutum da Türk-Ermeni ilişkilerinde normalleşmeyi etkileyen bir faktör olarak sayılmaktadır. Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı danışmanlığı döneminde uygulanmaya

87 *Turkey-Armenia Relations: A Vicious Circle*, s.15

88 *After Soccer Diplomacy: The Turkish-Armenian Relations*, Bertelsmann Stiftung, Spotlight Europe No:10, Ekim 2009, s.2.

başlayan “Komşularla Sıfır Sorun” politikası Türkiye’ye yeni bir bölgesel bakış açısı kazandırarak komşu bölgelerde güvenliğin sağlanmasının teşvik edilmesi prensibini öne çıkarmıştır. Bu bakış açısı Ermenistan ile diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi ve Ermenistan ile uluslararası kamuoyundan gelen olumlu tepkiler ile de güçlenmiştir. Günümüzde Türk dış politikası bölgesel ve uluslararası konularda daha aktif bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda incelenen raporlar Batı’da Türkiye’nin yeni dış politikasına ilişkin gelişmeye başlayan yeni algıyı yansıtmaktadır.

Bibliyografya

İncelenen Raporlar

1. **ARI – Elcano Royal Institute** – İspanya: Turkey and Armenia Move to Bury the Hatchet (May 2009)
2. **Brookings Institution:** “US-Turkish Relations: A Historic Era” (April 2009)
3. **CSIS – Center for Strategic and International Studies:** Turkey's Evolving Dynamics (MARCH 2009)
4. **International Crisis Group:** Turkey and Armenia: Opening Minds, Opening Borders (April 2009)
5. **Eurasia Partnership Foundation & Norsk Utenrikspolitisk Institut:** The Dynamics of Change in the South Caucasus: Armenia and Azerbaijan (November 2008)
6. **German Marshall Fund:** As Turkey and Armenia Inch Toward Reconciliation Both Sides Talk the Talk, but Can They Walk the Walk? (October 2008)
7. **Fokus Südkaukasus & Friedrich Ebert Stiftung:** Changing Armenia-Turkish Relations (January 2009)
8. **The Armenian Center for National and International Studies:** Forward to the Past: Russia, Turkey and Armenia's Faith (October 2008)
9. **Friedrich Ebert Stiftung & Analytical Centre on Globalization and Regional Cooperation:** Agenda for Armenian Foreign Policy 2009-2010 (2009)
10. **European Stability Initiative:** Noah's Dove Returns: Armenia, Turkey and the Debate on Genocide (April 2009)
11. **Congressional Research Service Report for Congress (US Congress):** Turkey: Selected Foreign Policy Issues and U.S. Views (August 2008)
12. **German Development Institute:** The Domestic Context of Turkey's Changing Foreign Policy Towards the Middle East and the Caspian Region (May 2009)
13. **TESEV:** Turkey-Armenia Relations: A Vicious Circle (November 2008)
14. **TESEV & Caucasus Institute:** Breaking the Vicious Circle (April 2009)
15. **European Parliament- Directorate General External Policies of the Union:** The Closed Armenia-Turkey Border: Economic and Social Effects, Including Those on the People; and Implications for the Overall Situation in the Region (August 2007)

16. **Center for Eastern Studies / OSW:** Turkey's Game For The Caucasus, Maciej Falkowski (October, 2009)
17. **Bertelsmann Stiftung: After Soccer Diplomacy:** The Turkish-Armenian Relations (October , 2009)
18. **International Crisis Group: Nagorno-Karabagh:** Getting to a Breakthrough (October 2009)
19. **BertelsmannStiftung:** After Soccer Diplomacy: The Turkish Armenian Relations (October 2009)
20. **Center for Eastern Studies:** Turkey's Game for the Caucasus, OSW Commentary, by Maciej Falkowski (October 2009)
21. **IFRI:** Armenia, a Russian Outpost in the Caucasus?, by Gaidz Minassian (February 2008)

İkincil Kaynaklar

1. "Interview with Vartan Oskanian" by Nursun Erel - TNA/Yerevan, The New Anatolian, 04 December 2006
2. Lütem, Ömer Engin "Facts and Comments" Review of Armenian Studies, Number 10, Volume 4 – 2006
3. "Cooling Off", The Economist, April 27, 2009
http://www.economist.com/daily/news/displaystory.cfm?story_id=13565679 Last Access: November 12, 2009
4. Görgülü, Aybars "Towards a Turkish-Armenian Rapprochement?", Insight Turkey, 2009, p. 22 (p.22)